

А.М. Жакьянова*, М.К. Канагатов

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: zhakyanova.a@inbox.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АКАДЕМИЯЛЫҚ ҰТҚЫРЛЫҚТЫ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Авторлар бұл мақалада жұмсақ күш құралы ретіндегі академиялық ұтқырлықты дамыту мәселелерін анықтауға тырысады. Академиялық ұтқырлық «жұмсақ күш» тұжырымдамасының призмасы арқылы жаңа түсінікке ие болып, мемлекетаралық ынтымақтастықтың құралдары мен тетіктерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Бұл жұмыстың басты мақсаты халықаралық қатынастар шеңберіндегі Академиялық ұтқырлықты дамыту барысындағы негізгі проблемаларды анықтау болып табылады. Осыған байланысты жоғары білім беру саласындағы және халықаралық қатынастар жүйесіндегі трендтерді бағалауда жаңа сын-қатерлер мен мүмкіндіктерді зерттеп, сипаттау міндеттері қойылды. Статистикалық деректер, деректерді қайта сараптау негізінде Қазақстанда академиялық ұтқырлықты тұжырымдамалық зерделеу қажеттілігі; қазақстандық ұлттық мүддеге және қазіргі заманғы шынайылықтарға сәйкес келетін әлемдік аренада жаңа Имидж құру қажеттілігінің заманауи негіздері туралы қорытынды жасалады. Бүгінгі жағдайда қазақстандық «жұмсақ күшті» іске асыру барысында құқықтық, қаржылық, экономикалық аспектілерге байланысты көптеген мәселелер туындауда. Қазіргі уақытта Қазақстанда білім алушылардың академиялық ұтқырлығын ұйымдастыру бойынша нормативтік құжаттар әзірленді, Қазақстанның жоғары оқу орындарында осы проблема бойынша практикалық қызмет тәжірибесін көрсететін айтарлықтай эмпирикалық материал жинақталды, алайда зерттелетін проблема бойынша іргелі жұмыстардың жеткіліксіздігі байқалады, бұл осы мақала авторларының қызығушылығын тудырды.

Түйін сөздер: академиялық ұтқырлық, жұмсақ күш, білім беруді интернационалдандыру, халықаралық қатынастар.

A.M. Zhakyanova*, M.K. Kanagatov

Ablai Khan Kazakh University of International Relations
and World Languages, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: zhakyanova.a@inbox.ru

Problems in the development of international academic mobility

In this article, the authors attempt to identify the problems of the development of academic mobility as a tool of soft power. Academic mobility through the prism of the concept of «Soft Power» acquires a new interpretation and provides an opportunity to improve the tools and mechanisms of interstate cooperation. The aim of this work is to identify the main problems in the development of academic mobility in the framework of international relations. In this regard, the tasks were set to study and characterize new challenges and opportunities in assessing trends both in the field of higher education and in the system of international relations. On the basis of statistical data, secondary data analysis, it is concluded that there is a need for a conceptual study of academic mobility in Kazakhstan; the existing grounds for the need to create a new image on the world stage that corresponds to Kazakhstan's national interests and modern realities. Nowadays, the implementation of Kazakhstan's "soft power" has many problems related to legal, financial, and economic aspects. Although the acting normative documents on the organization of students' academic mobility in the Kazakhstani context have been motivated mainly by a sufficient empirical material that reflects the experience of practical activity of its implementation, there is a lack of fundamental work on the given research problem, which in its turn, aroused the interest of the authors of the article.

Key words: academic mobility, soft power, internationalization of education, international relations.

А.М. Жакьянова*, М.К. Канагатов

Казахский университет международных отношений и
мировых языков им. Абылай хана, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: zhakyanova.a@inbox.ru

Проблемы в развитии международной академической мобильности

В данной статье авторами сделана попытка выявить проблемы развития академической мобильности как инструмента мягкой силы. Академическая мобильность через призму концепции «Мягкой силы» приобретает новую трактовку и дает возможность для усовершенствования инструментов и механизмов межгосударственного сотрудничества. Целью данной работы является выявить основные проблемы в развитии академической мобильности в рамках международных отношений. В этой связи были поставлены задачи изучить и охарактеризовать новые вызовы и возможности в оценке трендов как в области высшего образования, так и в системе международных отношений. На основе данных статистики, вторичного анализа данных делается вывод о необходимости концептуального изучения академической мобильности в Казахстане; существующих основаниях в необходимости создания нового имиджа на мировой арене, соответствующего казахстанским национальным интересам и современным реалиям. В сегодняшних условиях реализация казахстанской «мягкой силы» имеет множество проблем, связанных с правовыми, финансовыми, экономическими аспектами. В настоящее время в Казахстане разработаны нормативные документы по организации академической мобильности обучающихся, накоплен значительный эмпирический материал, отражающий опыт практической деятельности по данной проблеме в вузах Казахстана, однако наблюдается недостаточность фундаментальных работ по исследуемой проблеме, что и вызвало интерес у авторов данной статьи.

Ключевые слова: академическая мобильность, мягкая сила, интернационализация образования, международные отношения.

Кіріспе

Қазіргі әлемдегі білім беру болашақта модельденетін және даму ресурстары қалыптасатын қоғамдық өмірдің саласына айналуға, бұл білім беру институтының қызметтік мәртебесін өзгертіп, оның әсер ету және қызмет ету салаларын едәуір кеңейте отырып, әлеуметтік өндірістің негізгі ішкі жүйесі ретінде анықталады, бұл сөзсіз оның инновациялық жаңаруды, интернационализация үдерістерін және ғылыми-білім беру кооперациясын, халықаралық бәсекеге қабілетті жаңа адами капиталын қамтамасыз етуді талап етеді. Қазіргі заманғы талаптармен қойылған шарттар бойынша жаһандану үдерістері мен білім беру сапасының халықаралық стандартталған көрсеткіштерін қолданысқа енгізу маңызды бола түсуде. Білім беру жүйесінің қызметтік рөлінің өзгеруі қазіргі заманғы жоғары оқу орнының шын мәнінде күрделеніп ұйымдастырылған өзін-өзі дамытып отыратын ашық жүйеге айналуына алып келуде.

Қазіргі жағдайда жоғары оқу орындары арасындағы Халықаралық әріптестік білім беру саласынан мемлекетаралық ынтымақтастық деңгейіне көтерілді. Дәстүр бойынша, халықаралық білім мәдени дипломатия контексіне енеді, бірақ болған өзгерістер көріністің жаңа

формаларына серпін беруде. Дж. Найттың атап өтуінше, студенттер мен оқытушылар ғана емес, білім беру бағдарламалары, білім беру құрылымдары, жобалар, сонымен қатар университет саясаты саласындағы іс-шаралар мемлекеттік шекаралардан оңай өту мүмкіндігіне ие.

Жоғары білім және халықаралық білім, жалпы білім беруді дамытудың ажырамас құрамдас бөліктері. Оның айқын мысалы ретінде желілік университеттерді, франшиза және твининг бағдарламаларын, қос немесе үштік диплом бағдарламаларын, бинарлық университеттерді жатқызуға болады.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Осы мақала шеңберінде академиялық ұтқырлық ұғымы неғұрлым егжей-тегжейлі талданатын болады, өйткені халықаралық академиялық ұтқырлық қазіргі даму кезеңінде жоғары білім беруді интернационалдандырудың негізгі және басты элементі болып табылады. Академиялық ұтқырлық «жұмсақ күш» тұжырымдамасының призмасы шеңберінде жаңа мағына мен сипаттарға ие болады. Білім беру қызметтері – мемлекеттің ұстанымдар мен көзқарастарды тарататын теориялар мен тұжырымдамалар

ретінде белгілі бір саяси рөл атқара алатын, «мағыналарды» тудыратын құралға, механизмге немесе ресурсқа айналады (Панова, 2011: 11). Осылайша, білім, әсіресе жоғары білім беру саласы, «саяси қалыптастырушы» қызметіне ие бола бастады деп қорытынды жасауға болады (Лебедева, 2006: 6-10). Білім экономикасы бірқатар мемлекеттер үшін жаһандық ықпал, «күш» факторына айналууда. «Білім беруді интернационалдандыру – қақтығыстарды жеңудің және ынтымақтастықты дамытудың бір тәсілі. Мемлекеттің сыртқы саясатының құралы ретінде білім берудің рөлін пайдалану және жандандыру маңызды. Бұл ресурс қазіргі әлемде халықаралық жүйені оңтайландыруға қабілетті, оны пайдаланбау белгілі бір қиындықтарға әкеледі», – деп атап өтеді Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ ректоры С.С. Кунанбаева (Kunanbayeva, 2016: 7272-727).

Бұл жұмыстың мақсаты халықаралық қатынастар аясында академиялық ұтқырлықты дамытудағы негізгі мәселелерді анықтау болып табылады. Осыған байланысты жоғары білім беру саласында да, халықаралық қатынастар жүйесінде де академиялық ұтқырлықты бағалаудағы проблемалар мен мүмкіндіктерді зерттеу және сипаттау міндеттері қойылады.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

«Жұмсақ күш» саясатын іске асыру контексіндегі білім беру жүйесінің мәселелері мен мүмкіндіктері екі деңгейде талданатын болады: теориялық (жоғары білім берудің рөлі мен орнын және академиялық ұтқырлықты «жұмсақ күш» теориясының шеңберінде қарастыру) және сараптамалық (академиялық ұтқырлықты жұмсақ күш құралы ретінде дамыту мәселелерін белгілеу мақсатында «жұмсақ күш» теорияларының шетелдік және отандық тұжырымдамаларын зерделеу негізінде).

Әдіснамалық негізді жүзеге асыруда жүйелік-құрылымдық талдау әдісі пайдаланылды.

Нәтижелері және талқылама

Академиялық ұтқырлық – әлемдік жоғары білім беруді дамытудың басымдықтарының бірі, жастар мен білім алушылар арасында ерекше танымалдыққа ие. Сонымен бірге, бұл бәсекелестік үнемі күшейе түсетін қарқынды дамып келе жатқан қызмет көрсетудің нарығы екенін түсіну керек. Ұтқырлықты ұйымдастырудың көптеген жетілдірілген модельдерінің бо-

луына қарамастан, осы үдерістің барлық қатысушылары әрдайым біршама мәселелерге тап болады, олардың шешілу деңгейі де соған сай айтарлықтай өзгереді.

Академиялық ұтқырлық идеясы жоғары білім беруде жақында пайда болған жаңалық емес, ол орта ғасырларда пайда болған білім алушының да, оқытушылардың да оқу нәтижелерін өзара тануға бағытталған негізгі мәселесі. Бұл мәселе Болон үдерісінің көмегімен сәтті шешімін тапты десе де болады. Халықаралық қатынастар шеңберіне келетін болсақ, академиялық ұтқырлыққа қатысушылар санының өсуіне және бағдарламалардың алуан түрлілігіне байланысты ұтқырлықтағы тепе-теңдік ұғымы, академиялық ұтқырлықты жұмсақ күш ретінде пайдалану және сонымен қатар, қауіпсіздік мәселелері өзекті бола түсуде. Бастапқы кезеңде тепе-теңдікті сақтаудағы ең бастысы мәселе болып Еуропа елдері арасында академиялық ұтқырлықты біркелкі дамыту міндеті болған. Бүгінгі таңда, әлемдік ойыншылардың көпполярлығы мен олардың орындарының ауысуына байланысты басымдықтар Шығыс пен Батыс арасындағы теңгерім мәселелеріне ауысуда. Осы зерттеу аясында, халықаралық қатынастар жүйесіндегі академиялық ұтқырлық феноменін зерттеудегі біршама мәселелер айқындалды.

Халықаралық академиялық ұтқырлық мәселелері шетелдік ғалымдардың, соның ішінде ең алдымен батыс ғалымдарының зерттеу тақырыбына айналды. Сонымен, Ф. Альтбах, Х. де Вит, Дж. Найт жоғары білімге қатысты жұмсақ күш ұғымын қарастырған кезде «өзара байланыс күші» ұғымын енгізуді ұсынады (Knight, 2014). «Өзара билік» тәсілі елдердің жоғары оқу орындары мен зерттеу институттарының тиісті күшті жақтарына негізделген және барлық қатысушылар үшін шешімдер мен артықшылықтар береді. Сонымен қатар Ф. Альтбах, Х. де Вит, Г. Лаурейс, Х. Риддер-Симоенс өз зерттеулерінде академиялық ұтқырлықтың мәні, типологизациясы және периодизациясының тұжырымдамалық мәселелерін зерттейді (Altbach, Hans de Wit, 2018); М. Грин, Дж. Дуглас, Р. Еделштейн, К. Кох, К. Лем, халықаралық академиялық ұтқырлықты ұлттық саясат деңгейінде қарастырады; К. Фарругия, Д. Чамберс, Б. Чепел халықаралық студенттердің жаһандық нарығының динамикасын талдайды; М. Ван дер Венде, Л. Вербик, Б. Вехтер, С. Маргинсон, Дж. Найт, Б. Ривза, Я. Садлак, У. Тайхлер аймақтық аспектіде халықаралық академиялық

ұтқырлықтың даму тенденциялары мен перспективаларын зерттейді; Ф. Альтбах пен Ванхуа Ма диллемаға «білімді адамдардың елден кетуі» немесе «білім алмасу» мәселелеріне қатысты пікір таластырады; Б. Вехтер, С. Винсент-Ланкрин, Ф. Мюхе, Ф. Майнворм халықаралық академиялық ұтқырлықты ұйымдастыру субъектілерінің уәждемесін анықтайды және шетелдік студенттерді оқу орындарына тарту стратегиясын зерттейді. Педагогика және психология мамандары қабылдаушы елдердегі шетелдік студенттердің бейімделу процестеріне, шетелдіктерді оқыту ерекшеліктеріне, әлеуметтік-психологиялық ортаның оқыту тиімділігіне әсеріне қызығушылық танытады (Р. Д'Арк, А. Батчер, Т. Макграф, Л. Торстенсон және т. б.). Е. Мерфи, Левин, К. Монтгомери та Л. Макдауэлл, Т. Ниндель, Дж. К. Монтгомери шетелдік студенттердің жеке тәжірибесі, оқу кезеңінде алған құзыреттіліктері, жеке басының өзгеруі, трансұлттық өмір салтының ерекшелігі туралы жазады.

Орыс ғылымында олар әртүрлі жазықтықтардағы «жұмсақ күш» ұғымын белсенді түрде зерттейді, сонымен қатар осы тұжырымдамаға карама-қарсы көзқарастары бар мектептер пайда болды. Білім берудің халықаралық қатынастардағы әсер ету құралы ретіндегі маңыздылығын А. Торкунов, М. Лебедева, Е. Панова, О.Г. Леонова, С.О. Сергеев сияқты зерттеушілер көрсетеді. А. Торкунов жоғары білімді «жұмсақ күш» тұжырымдамасы тұрғысынан инновациялық сыртқы саяси құрал деп атайды, ал тиімділік ұзақ мерзімді перспективада ғана бағаланатынын ескеру қажет. Е. Панова «жұмсақ күш» құралдарын қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді құралдарға бөлуді ұсынады. Ол сондай-ақ қысқа мерзімді «месседжинг» деп атайды және оларға Бұқаралық ақпарат құралдарын (БАҚ) жатқызады. Зерттеуші халықаралық білім беру бағдарламаларын ұзақ мерзімді құралдарға жатқызады (Панова, 2011: 158). О. Леонова «Жұмсақ күшті» іс-әрекетті ынталандыратын және ынталандыратын әсер ретінде қарастырады. Біздің ойымызша, зерттеуші әр мемлекеттің «жұмсақ күшін» атап өтетіні маңызды, осыған байланысты бұл әсер тек саяси іс-қимыл немесе түрлі құралдар арқылы, соның ішінде білім беру арқылы өзара әрекеттесу процесінде жүзеге асырылуы мүмкін (Лебедева, 2014:18-20).

О.Ф. Русакова бастаған Орал мектебі билікті жүзеге асыру тәсілі ретінде «жұмсақ күш» анықтамасының үш өлшемін: 1) келісімге немесе

еліктеуге әкелетін тарту; 2) заңды күн тәртібін, сондай-ақ пайдалы ережелер мен институттар жиынтығын құру мүмкіндігі; 3) халықтың қалауын қалыптастыру ретінде анықтайды. Д. Ковбаның пікірінше, білім беру дискурсын құру, ұзақ мерзімді әсер мен алыс әсерге ие болғандықтан, үшінші өлшеммен жақсы байланысты болады. Бұл түсіндірмеде авторлар білім берудің «жұмсақ күшінің» өзара әрекеттесуінің екі бағытын белгілегені көңіл аударарлық: 1) элита өкілдерін оқыту, басқа елдердің болашақ көшбасшыларын даярлау; 2) білім алғаннан кейін және отанына оралған кезде өзі білім алған елді жағымды қырынан бағалайтын, элитаға жатпайтын студенттерге білім беру (Ковба, 2016: 181-185).

Қазақстандық ғылыми кеңістікте профессор С.Б. Бөлекбаев Қазақстандағы жоғары мектеп жүйесінің күрт өзгеруі, дәстүрлі жүйеден жаңасына көшу білім беру деңгейінің нашарлауына әкелгенін атап өтті, мұнда негізгі проблема ретінде білім беру жүйесінің жинақталған ұлттық тәжірибесі бірыңғай халықаралық стандарттарда ескерілмейтіндігі болып табылады (Булекбаев, Булекбаева, 2020). Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қауіпсіздік кеңесінің сарапшысы Н. Әділханұлы халықаралық жоғары білімді элиталық біліммен байланыстырады. Мұнда білім беру арқылы жұмсақ күш ұғымы айқын көрінеді (Адилханұлы, 2014: 203). Мемлекеттік және қоғамдық саясат және құқық мектебінің «Синергия» талдау орталығының жетекшісі Р. Құрманғожиннің пікірінше, Қазақстан үшін өзінің «жұмсақ күшін» қалыптастыру және пайдалану қажет және мүмкін, оларды іске асыру Қазақстанның халықаралық ынтымақтастығы процесінде, ең алдымен, мәдениет, білім, ғылым, туризм және спорт саласында жүзеге асыруға болады (Курмангужин, 2020). Зерттеуші С. Джаненова Қазақстанда әлеуетті жұмсақ күш ретінде пайдалануға болатын халықаралық жоғары білім беру саласында табысты жоба ретінде бірегей модель – «Болашақ» бағдарламасы құрылғанын атап өтті (Джаненова, 2019). Орталық Азиядағы Қытайды зерттеу орталығы «Синописис» қоғамдық қорының ғалымдар тобы Қытайдың Қазақстанға жұмсақ әсерін, соның ішінде академиялық алмасу саласындағы белсенді білім беру саясатын зерделеумен айналысады. Бұл жерде, сондай-ақ С. Нұрдәулетова мен Г. Курамаева сияқты зерттеушілерді атап өту қажет. Олардың зерттеу нысаны ретінде Қытайдың жұмсақ күші және оны Қазақстанға

қатысты пайдалану механизмдері қарастырылды (Нурдавлетова, Курамаева, 2019).

1. Негізгі міндеттердің бірі академиялық ұтқырлық феномені жоғары кәсіби білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі, сонымен қатар көптеген зерттеушілердің зерттеу объектісі болып табылса да, белгілі бір теориялық және әдіснамалық негіздерге ие емес. Бұл жерде С.Б. Бөлекбаев атап өткендей, заманның шыннайылығы шеңберінде халықаралық қатынастар саласындағы көптеген түсініктер, сондай-ақ «батыстағы қазіргі саяси ғылым мен саяси философияда бар үдерістер мен тенденцияларды мұқият зерттеу, жаңа әлемдік тәртіптің мүмкіндіктері мен қауіптерін, дамып келе жатқан әлемдік қоғамдастықтың болашағы мен сипатын түсіну айқындауды және нақтылауды қажет етеді (Булекбаев, 2020: 9-10).

Бұл құбылыстың теориялық негіздемесі Болон үдерісін зерттеуші ойшылдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған, өйткені халықаралық білім беру кеңістігінің қалыптасуы халықаралық жоғары білім беруде академиялық ұтқырлықты дамытудың өзегі болып табылады. Академиялық ұтқырлықтың мәні екі бағытта зерттеледі: бір жағынан, элеуметтік құбылыс, еуропалық білім беру жүйесіндегі жаңарулар мен реформалардың өнімі ретінде; екінші жағынан, студенттерді қазіргі білім беру ортасына бейімдеу үшін маңызды әрі қажетті жекелік сапа ретінде. Сондай-ақ академиялық ұтқырлықтың екі векторы бар: халықаралық білім беру кеңістігіне интеграциялауға, университеттердің халықаралық байланыстарын дамытуға бағытталған сыртқы вектор; сосын мемлекет ішіндегі университетаралық байланыстарды дамытуға бағытталған ішкі вектор.

Академиялық ұтқырлық мәселелерін зерттеу академиялық ұтқырлық құбылысына назар аударуға, оның қазіргі білім беру парадигмасы мен халықаралық қатынастар жүйесіндегі рөліне байланысты әр түрлі ғылымдарда педагогика, экономика, элеуметтік, гуманитарлық және техникалық ғылымдар және т.б. контекстінде жүргізіледі. Академиялық ұтқырлықты халықаралық қатынастар шеңберінде зерттеу, бір жағынан, халықаралық білім беру стратегиялары мен үрдістерінің ресурстарын елдің жұмсақ күшін арттыруда және халықаралық байланыстарды нығайтуда пайдалануға жол ашса, екінші жағынан, ұлттық білім берудің өзіндік ерекшелігін, бірегейлігін ескеру және сақтау үшін кең мүмкіндіктер ашады.

Академиялық ұтқырлықты дамыту үшін әртүрлі деңгейлерде қалыптасқан жағдайға икемді, тез бейімделетін тиісті шаралар кешенін қарастыру қажет. Осы шаралардың қатарында академиялық ұтқырлықты дамытудың жолындағы кедергілерді, яғни институционалдық, ұлттық және халықаралық деңгейлерде жоюға ықпал ететін іс-шаралар мен әрекеттерді кеңінен қолдану қажет.

2. Халықаралық академиялық ұтқырлық – жоғары білім беру саласындағы жаһандандудың ең жарқын көріністерінің бірі болып табылады. Бірақ жаһандану қазіргі таңда кері жаһандану сатысына өтуде. Осылайша, көптеген қызмет түрлерінің халықаралық деңгейдегі белсенділігі төмендейді. Көптеген адамдар ұтқырлықтың өсуі жалғасады және тіпті жеделдейді деп тұжырымдады, бірақ бұл болмады: 2012 жылы өсу қарқыны нөлге дейін төмендеді. 2012 жылдан 2015 жылға дейінгі кезеңде бұған дейін болған 4,5 миллион студентке тек 100 мың адам қосылды (Дирк Ван Дамм, 2018: 14-15). ЭЫДҰ-ның 2017 жылғы «Білім беру туралы қысқаша» баяндамасында жарияланған сандар уақытша регрессияны емес, жаңа құрылымдық феноменді байқайтынымызды көрсетеді. 2020 жылы Пандемия академиялық ұтқырлықтың дәстүрлі форматы туралы мәселені алдыңғы қатарға шығарды. 2020 жылдың мамыр айының басында халықаралық білім беру саласындағы танымал америкалық сарапшы Джон Худзик «Жоғары білімнің интернационалистері жойғыш болуы керек» атты мақаласында бірқатар қызықты тезистер айтып өткен болатын. Оның айтуынша, жаһандану мен интернационализация жойылмайды, бірақ пандемияға дейінгі өмірге ешкім қайтып келмейді. Интернационализация процестерімен айналысатын ұйымдар мен адамдар өзгерістер мен инновациялар арқылы жаңа шынайылыққа бейімделу үшін өз ойлары мен іс-әрекеттерінде «жойғыш» болуы керек (Hudzik, 2020).

Жоғары білімді интернационалдандыру процесі қарқынды өзгеруде. Филип Дж. Альтбах, Ханс де Вит соңғы 30 жылдағы университеттердің іс-әрекеттері мен шешімдерін анықтап берген білімнің интернационалдандыру дәуірі, егер ол толық аяқталмаса, онда өмірді жасанды қолдау жүйесінің арқасында ғана өмір сүруде деген пікір айтады (Альтбах, Ханс де Вит, 2018: 6-8). Студенттік ұтқырлықтың, халықаралық филиалдар мен франшизалардың кеңеюінің, қос диплом бағдарламаларының, оқыту мен

ғылымның негізгі тілі ретінде ағылшын тіліне кеңінен көшудің және тағы басқалардың барлық түрлерінің интернационализациясының шексіз өсу кезеңі, әсіресе Еуропа мен Солтүстік Америкада өзінің өміршеңдігін тоқтатуда. Әлемдік өзгерістер, мысалы, Трамптың билікке келуі, Брекзит, Еуропадағы ұлтшыл және иммигранттарға қарсы пікірлердің өсуі, Таяу Шығыстағы соғыстар – мұның бәрі халықаралық жоғары білімнің әлемдік көрінісіне әсер етеді. Қазіргі таңда біз бүкіл әлемдегі жоғары оқу орындарын өздерінің халықаралық жобаларын қайта қарауға мәжбүр ететін жоғары білімді интернационалдандыру тәсілдемелерінде ауқымды түрде көшіп отырғанын байқап отырмыз.

3. Келесі мәселені көші-қон саясатына немесе дәлірек айтқанда әлемде болып жатқан көші-қон үдерістеріне сай бөліп көрсетуге болады. Халықаралық ұтқырлықтың өсуінің төмендеуін тұтынушылар тарапынан болған өзгерістермен ғана түсіндіру аздық етеді. Шетелде білім алуға қызығушылық танытатындардың легі бүкіл әлемде әлі де үлкен, сондықтан сіз халықаралық студенттер үшін ең тартымды елдерде не өзгергенін, ұсыныспен не болып жатқанын түсінуіңіз керек. Білім беру қызметтерінің негізгі экспорттаушылары болып табылатын елдер айтарлықтай өзгерістерге ұшырағаны анық. Халықаралық студенттерге қатысты бір кездері мейірімді және жағымды көзқарас саяси және халықтық деңгейде дұшпандық пиғылдарға өзгерді. Бұл Австралияда, Ұлыбританияда және АҚШ-та бастауын тауып, Нидерландыда, Швейцарияда, Швецияда жалғасын тапты. Тұтастай алғанда, теріс қарым-қатынас босқындардың легімен жүзеге асқан миграция жағдайында шет елдік студенттерге деген көзқарасты түбегейлі өзгертуге өз ықпалын тигізді. Күн сайын бұқаралық ақпарат құралдарында шетелдік студенттер тек бір нәрсені – қабылдаушы елге қоныстануды қалайды, соның нәтижесінде олар жергілікті азаматтар жұмыс орындарынан кетеді деген популистік және көбінесе негізсіз айыптаулар естіледі.

2017 жылы Халықаралық білім беру институтының OpenDoors жобасының зерттеушілері халықаралық білім алмасу туралы баяндама жариялады, оған сәйкес АҚШ университеттеріндегі жаңа халықаралық студенттер саны 7%-ға азайған. Зерттеу барысында сұралғандардың басым бөлігінің (52%) өкілдері шетелдік студенттерді үркітуі мүмкін елдегі жаңа әлеуметтік-саяси ахуалға алаңдаушылық білдірді (Open-Doors-2017, 2017). Ал 2018 жылы

Ғылым істері жөніндегі ұлттық кеңес (бұл АҚШ Ұлттық ғылыми қорының басқарушы органы) шығарған «жаратылыстану және инженерлік ғылымдар саласындағы негізгі көрсеткіштер» баяндамасына сәйкес Үндістаннан АҚШ-қа келетін студенттердің ағыны 19%-ға төмендеген. Халықаралық студенттердің, әсіресе магистранттар мен аспиранттардың ағымының төмендеуіне байланысты америкалық университеттердегі көптеген ғылыми зертханалар кадрлардың жетіспеушілігіне тап болуда.

Ұлыбританияда университеттердің студенттері арасындағы шетелдіктердің үлесі 2013 жылдан бастап шамамен 19% деңгейінде тұр. Университеттер мен колледждерге қабылдау комиссиясының мәліметтері бойынша 2017 жылдың соңында ЕО елдерінен келген талапкерлер санының аздап төмендеуі байқалған. Ұлыбританияның университеттік секторында Брекзиттің салдары Еуропалық студенттерді қорқытатыны бәріне түсінікті. Саяси деңгейде қазір таза иммиграцияны азайтуға бағытталған үкіметтік бағдарламадан шетелдік студенттерді шығару керек пе деген сұрақ талқылануда.

Үкімет халықаралық студенттердің пайдасына шешім қабылдаса да, жалпы тұрақсыздық сезімі және Ұлыбританиядағы иммигранттарға деген теріс көзқарас олар үшін басты кедергілердің бірі болып қала береді. Университет ректорлары бұл қолайсыз климатқа мысалы, халықаралық студенттердің жергілікті және аймақтық экономикаға қатысуының оң әсерін көрсететін зерттеу нәтижелерін жариялау арқылы қарсы тұруға тырысуда. Соңғы зерттеулердің біріне сәйкес, шетелдік студенттердің Ұлыбритания экономикасына қосқан үлесі салық төлеушілердің шығындарынан 10 есе көп.

Сонымен қатар, пандемия кезінде шекараларды кесіп өту және шетелдік студенттерді Отанына депортациялау туралы өткір мәселе туындады. Covid-19 салдарынан туындаған мәжбүрлі шаралар табиғи/дәстүрлі академиялық ұтқырлықтың болуына жол бермеді. АҚШ-тағы халықаралық білім беру институтының OpenDoors зерттеулеріне сәйкес, АҚШ оқу орындарының 85%-ы студенттердің шетелге шығуға деген қызығушылығының төмендеуін күтуде (COVID-19 Information and Resources, 2020). Эразмус сияқты халықаралық бағдарламалар пандемияның аяқталуын күткендіктен, стипендиаттар белгісіз күйде қалуда.

4. Қарастыруды талап ететін маңызды мәселе – академиялық ұтқырлық шарттары туралы сенімді ақпарат алумен байланысты

қауіпсіздік және ақпараттың қолжетімділік мәселесі. Интернетте іс жүзінде бір ел туралы диаметрлі қарама-қарсы ақпарат бар. Бұл ішінара оқу жағдайларының уақыт өлшемдеріне сай өзгеруімен байланысты. Сондай-ақ, халықаралық академиялық ұтқырлық – бұл миллиондаған айналымы бар бизнес кеңістік екенін ескеру қажет. Мұнда талапкерлерді тартумен айналысатын көптеген делдалдар жұмыс істейді, оларға жүгіну қосымша шығындарға әкелуі мүмкін.

Мемлекеттік деңгейде академиялық ұтқырлықты дамыту саласында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін стратегиялық мақсаттардың үш бағытын бөліп көрсетуге болады:

- ғылыми зерттеулерді тиімді үйлестіру және ұлттық инновациялық жүйені дамыту есебінен ұлттық экономиканың бәсекелестік артықшылықтары мен Ұлттық қорғаныс қажеттіліктерін қамтамасыз етуге қабілетті мемлекеттік ғылыми және ғылыми-технологиялық ұйымдарды дамыту, сондай-ақ әлеуметтік ұтқырлықты, халықтың жалпы және кәсіптік білім деңгейін, жоғары білікті кадрлардың кәсіби қасиеттерін өсіру;

- нормативтік-құқықтық базаны дамыту, ғылыми-технологиялық инновацияларды әзірлеу және енгізу, ғылыми жарактандырудың импорттық тұтынуына тәуелділіктің алдын алу;

- академиялық ұтқырлықты дамыту саласындағы қауіп-қатерлерге қарсы тұру үшін ғалымдар мен педагогтар қызметінің беделі дәстүрінде жаңа ұрпақты тәрбиелеуді жүзеге асыру қажет, бұл ретте ғылым-білім беру-өндіріс-инновацияларды интеграциялау саласында мемлекеттік-құқықтық реттеудің тиімділігі қамтамасыз етіледі.

5. Назардан тыс қалдыруға болмайтын тағы бір фактор – бұл зияткерлік немесе адами капитал. Халықаралық академиялық ұтқырлық ағындары білім беру саласындағы көшбасшылар үшін зияткерлік платформаның қайда қалыптасатынын анықтайды. Ауқымды халықаралық академиялық ұтқырлық академиялық теңсіздіктің нәтижесі болып табылады. Екінші жағынан, жоғары оқу орындарында көрсетілетін білім беру қызметтерінің сапасы туралы мәселе көтерілді, сол арқылы өз жоғары білім беруді дамытуға мақсатты түрде үлес қосып, кейіннен әлемдік білім беру және ғылыми орталықтарға айналды. Зерттеушілер бұл мәселені ақыл-ойдың ағуы, ақыл-ойдың диффузиясы деп атайды, бірақ артта қалған елдерге инновациялық әзірлемелермен айналыса-

тын алдыңғы қатарлы мемлекеттерді қуып жету қиын болады. Ғылыми зерттеулер: жаһандық, жоғары бәсекеге қабілетті, қымбат және төртінші индустриялық революция жағдайында қажет, оны білімге негізделген экономика деп те атайды. Ұлыбритания Корольдік қоғамының 2011 жылы жүргізген «Білім, желілер және ұлттар: 21-ші ғасырдағы дүниежүзілік ғылыми ынтымақтастық» зерттеуіне сәйкес бүкіл әлем бойынша 7 миллионға жуық зерттеушілер жұмыс істейді, олар 25 мың ғылыми журналдарда жарияланады (Knowledge, Networks and Nations: Global scientific collaboration in the 21st century, 2011: 5).

Жоғары білікті және креативті жас ғалымдар мен зерттеушілерді іздестіру және оларға деген сұраныс – бұл жаһандық феномен, сондықтан мемлекеттер университеттер арқылы осындай кадрларды тартудың түрлі тетіктерін әзірлеуде. Жоғарыда аталған зерттеу дәстүрлі «алдыңғы қатарлы ғылыми орталықтар» (Солтүстік Америка, Жапония және Еуропа университеттерінде орналасқан) Қытай, Үндістан және Бразилия сияқты жаңа ойыншылармен бәсекелесетін және жұмыс істейтін «ғылыми әлемнің көпполярлығы» туралы айтады. Орта Шығыс, Оңтүстік-Шығыс Азия және Солтүстік Африканың кейбір елдерінде де белгілі бір прогресс байқалады.

Біз халықаралық жоғары білімнің рөлі мен жұмыс істеуіне елеулі түрде әсер ететін және өзгертетін сын-қатерлерді белгілеуге әрекет жасадық. Бұл тенденциялар мен проблемалар әлемнің барлық бөліктерінде белгілі бір дәрежеде байқалатынын түсіну керек, сондықтан біз осы қиын сынақтарға барабар жауап іздеуде күш-жігерімізді өте тығыз үйлестіруіміз қажет.

Бұл тұрғыда мемлекет пен жоғары білім арасындағы қатынастар ерекше назар аударуды қажет етеді. Жоғары білім көптеген мүдделі тараптар үшін маңызды болғандықтан, табиғаты бойынша әр түрлі мүдделерді ұсынатын мемлекет университеттермен қарым-қатынасында олардың есеп беруіне, сапа мен тиімділікке қатысты бірқатар мақсаттар мен параметрлеріне негізделген. Біз өз бетінше белгіленген стандарттардан көптеген өлшемдерге негізделген сапаны сыртқы тексеру жүйесіне көшу туралы айта аламыз. Университеттер енді өз міндеттерін жақсы орындайтындықтарын дәлелдей алмайды және толық сенімді талап ете алмайды, бірақ олар шынымен жоғары сапалы білім беретіндіктерін дәлелдеуі керек. Бірақ мемлекет университеттерге қалыпты жұмыс істеуге мүмкіндік беретін еркін кеңістік қажет екенін мойындауы керек.

Қорытынды және тұжырымдама

Біздің ойымызша, жоғары білім беруді интернационалдандыру және бұқаралық деңгейге жеткізу – ХХІ ғасырдың оң жетістіктерінің бірі. Бірақ осы процестің нәтижесінде білім беру мекемелерінің инфрақұрылымына үлкен қысым пайда болғанын түсіну керек, бұл институционалдық және жүйелік деңгейлерде жоғары білім беруді қаржыландыруға, жоғары білікті басқаруға және басқаруға қатысты жаңа мәселелерге әкелді.

Қорытындылай келе, академиялық ұтқырлықтың халықаралық қатынастардағы және қазіргі заманғы жоғары білім беру жүйесіндегі рөлі және оған көбірек көңіл бөлу бірқатар факторларға байланысты екенін атап өтуге болады. Мақалада жүргізілген талдау білім беру тақырыбы «жұмсақ күшті» жүзеге асырудың құралдарының бірі ретінде қазіргі саясаттану ғылымында біртіндеп дамып келе жатқанын көрсетті. Қазіргі ғалымдар, саясаттанушылар, әсіресе жақында, «жұмсақ күш» саясатының құралдарының бірі ретінде білім беруді зерттеу кезінде халықаралық қатынастар саласында орын алған маңызды олқылықты белсенді түрде толтыруға тырысуда. Білім беру бүгінде қоғамдық дипломатияның элементтерінің бірі

ретінде әрекет етеді. «Ақыл-ой үшін күрестегі» дәстүрлі формалармен қатар, білім беру арқылы әлемге әсер етудің артықшылығы айқын көрінуде. Әлемнің көптеген мемлекеттері қоғамдық санаға ықпал етіп, мемлекеттің қолайлы имиджін қалыптастырып, сонымен қатар өздерінің ұлттық құндылықтарын, соның ішінде білім экспортын ілгерілетуге сүйене отырып, ықпал етуге тырысқаны кездейсоқ емес. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, «қазіргі жаһандық әлемде бәсекелестік мәдени-өркениеттік өлшемге ие болуда». Өзгеріп жатқан шынайылықты ескере отырып, Халықаралық көшбасшылық үшін күресте маңызды бәсекелестік артықшылықтардың бірі бола алатын тиімді тетік ретінде білім беруді айтуға болады.

Сонымен қатар, академиялық ұтқырлықтың дамуы білім беру шеңберінен шығып, жергілікті және стратегиялық мемлекетаралық мәселелерді шешуде жаңа міндеттер мен функцияларды алды. Академиялық ұтқырлық «жұмсақ күш» тұжырымдамасының призмасы арқылы жаңа мағыналар мен формаларға ие болады. Білім беру қызметтері белгілі бір саяси рөл атқара алатын, мемлекеттің көзқарастары мен ұстанымдарын реттеуге және әсер етуге қабілетті құралға, механизмге немесе ресурсқа айналады.

Әдебиеттер

- Панова Е.П. Мягкая власть как способ воздействия в мировой политике: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – М., 2011. – 23 с.
- Лебедева М.М. Введение // Болонский процесс: проблемы и перспективы. – М.: Оргсервис, 2006 /4
- Kunanbayeva S. Educational Internationalisation as a Major Strategy of the Kazakhstani System of Education // International Journal of Applied Engineering Research ISSN 0973-4562 – 2016. – Number 11.
- Knight J. The limits of soft power in higher education- [Электрон.ресурсы]. – 2014. – URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20140129134636725> (өтініш беру күні 10.05.2020)
- Altbach Ph., Hans de Wit Are We Facing a Fundamental Challenge to Higher Education Internationalization? DOI: <https://doi.org/10.6017/ihe.0.93.10414> – [Электрон.ресурсы]. – 2018. – URL: <https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/10414> (өтініш беру күні 10.12.2019)
- Панова Е.П. Высшее образование как потенциал мягкой власти государства' по специальности 'Политика и политические науки // Вестник МГИМО Университета. – Выпуск № 2. – 2011. – С. 158.
- Леонова О. «Мягкая сила»: инструменты и коэффициенты влияния // Обозреватель. – 2014. – № 3. – С. 18-20.
- Ковба Д. Академическая мобильность в сфере высшего образования в контексте теории «Мягкой силы» // Научный журнал «Дискурс-ПИ». – 2016. – №2. – С. 181-185.
- Булекбаев С.Б., Булекбаева Р.У. Методологические проблемы общественной науки в контексте вызовов современности: монография. – Алматы, 2020. – 162 с.
- Адилханулы Н. Конкуренция ведущих зарубежных школ за будущее Казахстана // Вестник РУДН, серия Международные отношения. – 2014. – № 4. – С. 203.
- Курмангужин Р. Может ли у Республики Казахстан быть собственная «мягкая сила»? – [Электрон.ресурсы]. - 12.06.2019. - Сайт Центра актуальных исследований «Альтернатива» URL:<http://www.alternativakz.com/index.php?nid=399> (өтініш беру күні 12.06.2020)
- Джаненова С. Почему важно развивать «мягкую силу» Казахстана? [Электрон.ресурсы]. – 2019. – URL:https://forbes.kz/life/opinion/pochemu_vajno_razvivat_myagkuuyu_silu_kazahstana/ (өтініш беру күні 15.12.2020)

Нурдавлетова С., Курамаева Г. Политика «Мягкой силы» КНР в отношении стран центральной Азии (на примере Казахстана) [Электрон.ресурс]. – 2019. – URL:https://www.ca-c.org/online/2018/journal_rus/cac-03/02.shtml (Дата обращения: 10.09.2020)

Бөлекбаев С.Б., Р.У. Бөлекбаева Р.У. Қазіргі заманның сын-тегеуріндері контекстіндегі қоғамдық ғылымның әдіснамалық мәселелері: монография. ҚазХҚЖӘТУ Абылай Хан. – Алматы, 2020. – 162 б.

Дирк Ван Дамм. Ослабление роста международной студенческой мобильности // Международное высшее образование. – №93. – С.8-10. – 2018.

John K Hudzik Higher education internationalists need to be disruptive. – 2020. – URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200501144452900>

Филип Дж. Альтбах, Ханс де Вит Трудные времена для интернационализации высшего образования? // Международное высшее образование. – №93. – С.8-10. – 2018.

Open-Doors-2017. URL: <https://www.iie.org/Research-and-Insights/Publications/Open-Doors-2017>. (өтініш беру күні 30.11.2018)

COVID-19 Information and Resources. URL: <https://www.iie.org/Connect/COVID-19> (өтініш беру күні 2020-11-11)

Knowledge, networks and nations: global scientific collaboration in the 21st century, ISBN: 978-0-85403-890-9 © The Royal Society, 2011, 6–9 Carlton House Terrace London. 113.

References

Panova E.P. (2011) *Miyagkaya vlast kak sposob vozdeystviya v mirovoi politike* [Soft power as a mode of influence in world politics]. Russia, Moscow, Dissertation abstract, pp.23

Lebedeva M.M. (2006) *Vvedenie // Bolonskii protsess: problemy i perspektivy*. [Introduction // Bologna Process: Problems and Prospects]- M.: Orgservis, vol. 4

Kunanbayeva S. Educational Internationalisation as a Major Strategy of the Kazakhstani System of Education // *International Journal of Applied Engineering Research* ISSN 0973-4562 – 2016. – Number 11.

Knight J. The limits of soft power in higher education- [electronic resource]. – 2014. – URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20140129134636725> (10.05.2020)

Altbach Ph., Hans de Wit Are We Facing a Fundamental Challenge to Higher Education Internationalization? DOI: <https://doi.org/10.6017/ihe.0.93.10414> – [electronic resource]. – 2018. – URL: <https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/10414> (10.12.2019)

Panova E.P. (2011) *Высшее образование как потенциал мягкой власти государства’ по специальности ‘Политика и политические науки* [Higher education as the potential of soft power of the state ‘in the specialty’ Politics and political sciences] *Bulletin of MGIMO University* – vol. 2, p.158

Leonova O. (2014) «Myagkaya sila»: instrumenty i koeffitsienty vliyaniya [“Soft power”: tools and coefficients of influence] *Observer* – vol. 3., pp.18-20

Kovba D. (2016) *Akademicheskaya mobil’nost’ v sfere vysshego obrazovaniya v kontekste teorii «Myagkoj sily»* [Academic mobility in the sphere of higher education in the context of the theory of “Soft power”] *Scientific journal “Discourse-PI”*– vol. 2., pp.181-185

Bulekbaev S., Bulekbaeva R.(2020) *Methodological problems of social science in the context of modern challenges* [Methodological problems of social science in the context of modern challenges.] Monograph. Almaty, 162p.

Adilhanuly N.(2014) *Konkurenciya vedushchih zarubezhnyh shkol za budushchee Kazakhstana* [Competition of leading foreign schools for the future of Kazakhstan // *Bulletin of RUDN University, series International relations*] – vol. 4., p.203

Kurmanguzhin R.(2019) *Mozhet li u Respubliki Kazahstan byt’ sobstvennaya «myagkaya sila* [Can the Republic of Kazakhstan have its own “soft power”?] – [electronic resource].- URL:<http://www.alternativakz.com/index.php?nid=399> (12.06.2020)

Dzhanenova S. (2019) *Pochemu vazhno razvivat’ «myagkuyu silu» Kazakhstana?* [Why is it important to develop soft power in Kazakhstan? URL:https://forbes.kz//life/opinion/pochemu_vajno_razvivat_myagkuyu_silu_kazahstana/ (15.12.2020)

Nurdavletova S., Kuramaeva G.(2019) *Politika «Myagkoj sily» KNR v otnoshenii stran central’noj Azii (na primere Kazakhstana)* [China’s “Soft Power” policy towards Central Asian countries (on the example of Kazakhstan)] URL:https://www.ca-c.org/online/2018/journal_rus/cac-03/02.shtml (10.09.2020)

Bulekbaev S., Bulekbaeva R.(2020) *Methodological problems of social science in the context of modern challenges* [Methodological problems of social science in the context of modern challenges.] Monograph. Almaty, 162p.

Dirk Van Damm (2018), *Oslablenie rosta mejdunarodnoi studencheskoj mobilnosti* // *Mejdunarodnoe vysshee obrazovanie* [Weakening the growth of international student mobility] *International higher education* – vol.93

John K Hudzik (2020) *Higher education internationalists need to be disruptive*. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200501144452900>

Filip Dj. Altbah, Hans de Wit (2018) *Trudnye vremena dlia internatsionalizatsii vysshego obrazovaniya?* [Difficult times for the internationalization of higher education?] *International higher education* – vol.93

Open-Doors-2017. (2018) URL: <https://www.iie.org/Research-and-Insights/Publications/Open-Doors-2017>. (30.11.2018)

COVID-19 Information and Resources. URL: <https://www.iie.org/Connect/COVID-19> (2020-11-11)

Knowledge, networks and nations: global scientific collaboration in the 21st century, ISBN: 978-0-85403-890-9 © The Royal Society, 2011, 6–9 Carlton House Terrace London. 113.